

Prof. dr hab. Janusz Tandecki

(Toruń)

Ocena rozprawy doktorskiej Mileny Stępnia-Lis
„Mieszkańcy Pleszewa w XVI wieku”, Poznań 2024
przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Tomasza Jasińskiego

Tytuł recenzowanej dysertacji w pełni odpowiada jej zawartości treściowej. Należy zaznaczyć, że dzieje Pleszewa i jego mieszkańców w omawianym w rozprawie okresie były już co prawda wcześniej poruszane w literaturze przedmiotu, nigdy jednak nie zostały przebadane tak dokładnie źródłowo i przedstawione – jeżeli idzie o główny temat pracy - w szerszej perspektywie w sposób wyczerpujący. Nie ulega też wątpliwości, że właśnie stan zachowania archiwaliów i innych źródeł był ważnym kryterium przy wyborze tematyki tej monografii. Zamierzeniem jej Autorki – co podkreśliła we Wprowadzeniu – „było stworzenie, w miarę możliwości, jak najdokładniejszego wykazu mieszkańców miasta i okolic oraz osób mających powiązania z tym ośrodkiem”.

Rozprawa składa się z Wprowadzenia, pięciu rozdziałów, Zakończenia oraz aneksów (zamieszczonych w odrębnym tomie) w postaci tabelarycznej i wykresów. Całość zamykają spisy ilustracji, map i planów, tabel, wykresów oraz Bibliografia, Wykaz skrótów i Streszczenie. Jej zakres chronologiczny (1520-1600) nie budzi żadnych wątpliwości i jest dobrze uzasadniony. Wynika on przede wszystkim ze stanu zachowanych źródeł oraz uwarunkowań politycznych i gospodarczych.

Podstawą tych rozważań są archiwalia miejskie z zasobu Archiwum Poznańskiego i Muzeum Regionalnego w Pleszewie wytworzone przez pleszewską radę i ławę oraz liczne źródła drukowane dotyczące tego ośrodka. Autorka sięgnęła też po przekazy z innych placówek archiwalnych (Gniezno, Warszawa, Włocławek) oraz informacje dotyczące Pleszewa z kaliskich i poznańskich ksiąg ziemskich, grodzkich i kościelnych oraz rejestrów poborowych. Również wykorzystane piśmiennictwo historyczne jest bardzo bogate i nie budzi większych zastrzeżeń, a doktorantka oprócz publikacji polskich przestudiowała także wybrane opracowania niemieckie, angielskie i francuskie.

Praca została skonstruowana problemowo. Całość składa się niejako z dwóch części: pierwszą tworzą rozważania dotyczące poszczególnych problemów omawianych w dysertacji, na drugą zaś składają się wspomniane aneksy i spisy (s. 276-683) Rozdział otwierający rozprawę Doktorantka poświęciła na szkieletowe przedstawienie obrazu Pleszewa w XVI w.,

m.in. etymologii jego nazwy, położenia geograficznego, statusu prawnego miasta i jego właścicieli oraz topografii tego ośrodka i jego przedmieść (obecny układ urbanistyczny zachował do dzisiaj pewne cechy miasta lokacyjnego). Szlacheccy właściciele dbali – według doktorantki - o jego rozwój gospodarczy, o czym świadczą m.in. organizowane na terenie tego ośrodka cotygodniowe targi i jarmarki. Najważniejszym placem w Pleszewie był rynek, na którym usytuowane były ważne budynki oraz urządzenia handlowe i rzemieślnicze, wśród których wyróżniał się drewniany ratusz.

W kolejnym rozdziale mgr Milena Stępiak-Lis skupiła się na omówieniu problemów dotyczących ustroju i organizacji władz Pleszewa. Przedstawiono tu skrótowo m.in. obowiązujące w nim prawo miejskie oraz rolę i wpływ właścicieli oraz ich urzędników (burgrabiów) na działalność najważniejszych organów miejskich, czyli rady i ławy. Pilnujący interesów właściciela burgrabiowie wywodzili się zazwyczaj z drobnej szlachty i rezydowali na zamku (udało się ustalić nazwiska 11 takich urzędników). W tej części pracy Autorka postawiła sobie za cel m.in. ukazanie, które grupy społeczno-zawodowe zaliczano wówczas do elity rządzącej, sprawującej w tym ośrodku miejskim władzę.

Najważniejszym organem w mieście była rada licząca przeważnie 5-6 członków. Na jej czele stał burmistrz nominowany przez właściciela spośród rajców (kandydatów przedstawiała rada i mieszczanie). Doktorantce udało się zidentyfikować w latach 1520-1600 63 członków rady utrzymujących się głównie z folwarków i gruntów na przedmieściach oraz wykonywania rzemiosła. Kompetencje rady obejmowały zarówno kwestie ustawodawcze, jak i wykonawcze oraz sędownicze (określone sprawy karne i cywilne, funkcja sądu odwoławczego od wyroku ławy). Trudno jednak nazwać członków tego pleszewskiego urzędu – jak uczyniła to mgr Milena Stępiak-Lis na s. 96 – z uwagi na odgrywaną przez miasto i ich samych stosunkowo skromną rolę polityczną i ekonomiczną, patrycjuszami (na ziemiach polskich występowali oni tylko w dużych miastach).

Kolejnym ważnym organem w Pleszewie, podobnie jak i w innych miastach lokowanych na prawie magdeburskim lub jego odmiankach, była ława z wójtem jako przewodniczącym. Organ ten liczył przeważnie 6 osób. W okresie interesującym Autorkę udało się jej ustalić nazwiska 125 osób zasiadających w tym sądzie. Ich status majątkowy tylko niewiele odbiegał od średniego bogactwa rajców. Później aż 42 osoby spośród tej liczby awansowały do rady. Doktorantka pisze też o migracji członków między radą i ławą, co nie do końca wydaje się prawdopodobne. Dowodem na to miało być m.in. występowanie w sądzie ławniczym trzech osób wymienionych wcześniej w radzie (dwie na urzędzie wójta sądowego). Zapewne w Pleszewie stosowano wówczas praktykowaną też w innych ośrodkach miejskich

na prawie magdeburskim (chełmińskim) zasadę, że funkcję przewodniczącego sądu okresowo powierzano (na jedną lub więcej kadencji) któremuś z rajców, co nie znaczy, że tracił on wtedy dotychczasowy status rajcy.

Ciekawe są uwagi Autorki dotyczące pracy kancelarii pleszewskiej i jej wytworów oraz zatrudnianych przez miasto pisarzy. Zidentyfikowała ona w latach 1520-1600 8 osób pełniących taką funkcję. Powierzano ją zarówno duchownym, jak i osobom świeckim. Najbardziej znanym XVI-wiecznym kierownikiem kancelarii w tym ośrodku był Piotr Biernacki, rektor miejscowej szkoły, który pozostawił po sobie m.in. piękne, ozdobne karty rozpoczynające księgę ławniczą z lat 1584-1597. Miejscowi pisarze uczestniczyli w posiedzeniach rady i ławy (którym prowadzili księgi), redagowali wystawiane przez miasto dokumenty, listy i inne akta czy rachunki, a także opiekowali się archiwum miejskim. W swojej pracy wykorzystywali zbliżony formularz. Zapiski prowadzono początkowo po łacinie z pojedynczymi wpisami po polsku, a od 1570 r. wyłącznie w języku polskim. Doktorantka przeprowadziła też dokładną identyfikację oraz analizę występujących w Pleszewie rąk pisarskich stwierdzając, że w tym okresie każdy z tych urzędników pracował w kancelarii średnio około trzech lat.

Rozdział trzeci – najobszerniejszy, z licznymi tabelami - poświęcony został na omówienie demografii oraz scharakteryzowanie rozwarstwienia społeczności miasta i jego przedmieść. Autorka wyszczególniła wśród nich między innymi obywateli (*cives*) i mieszkańców (*incolae*), a także skupiła się na analizie ich struktury zawodowej, statusie społecznym i majątkowym, pokrewieństwie, a także migracjach. Tu również znaleźć można – co już sygnalizowano - budzące wątpliwości twierdzenie o najbogatszych rzemieślnikach tworzących patrycjat (s. 139). Najliczniejszą grupę zawodową tworzyli w omawianym okresie w Pleszewie sukiennicy (20), rzeźnicy (13) i szewcy (12), chociaż do najbogatszych zaliczali się kolejno mielcarze, rzeźnicy i kuśnierze. Stosunkowo zamożni byli też prosołowie, czyli handlarze solą. Podsumowując te rozważania Doktorantka doszła do wniosku, że hierarchia zawodów odpowiadała w Pleszewie w dużej mierze hierarchii zamożności. Podjęła również próbę odtworzenia zmian własnościowych poszczególnych nieruchomości i ciągów sąsiedzkich, co miało ułatwić lokalizację domów poszczególnych grup społeczno-zawodowych na terenie Pleszewa (w obrębie miasta lokacyjnego). Udało się jej ustalić którzy przedstawiciele jakiej profesji zamieszkiwali Rynek i określone ulice oraz czy były one zdominowane przez jakieś grupy społeczne i zawodowe.

Kolejny – czwarty rozdział – dotyka szeroko rozumianej gospodarki Pleszewa i ma charakter bardzo szkicowy. Milena Stępnia-Lis podzieliła go na dwie części: Handel i

rzemiosło oraz Rolnictwo i wyżywienie. W pierwszej z nich sporo miejsca poświęciła niektórym wybranym zawodom (sukiennictwo, garncarstwo, młynarstwo, piekarstwo), a także miejscowym targom i jarmarkom. Część druga tych rozważań dotyczy głównie folwarków, mniejszych gospodarstw, ogrodów i sadów oraz pastwisk (hodowli).

W ostatnim rozdziale dysertacji Doktorantka skupiła się na szeroko rozumianej kulturze Pleszewa w interesującym ją przedziale czasowym. Omówiła tu kolejno takie zagadnienia jak życie codzienne miasta, m.in. jego kulturę materialną (wygląd domów i ich wyposażenie, dostęp do wody i łaźni, sprawy zdrowia czy odzież), kulturę intelektualną mieszczan oraz ich duchowość (pod tą ostatnią rozumiała przede wszystkim wybrane kwestie związane z ich religijnością). Podobnie jak to było w innych ośrodkach, w Pleszewie do elity intelektualnej Miłena Stępnia-Lis zaliczyła przedstawicieli duchowieństwa, także osoby z kręgu władz i urzędów miejskich oraz miejscowej szkoły (wśród nich wyróżniali się pisarze miejscy i nauczyciele). W tej części pracy również znalazło się sporo wiadomości, które były już sygnalizowane lub winny być omówione w rozdziałach wcześniejszych, np. dotyczące dziejów i toku pracy kancelarii, czy stosowanego w jej wytworach pisma, języka, łaźiebnictwa oraz medycyny. Bardzo ciekawe i kompetentne są dokonane przez Autorkę opisy i rozważania dotyczące opraw zachowanych pleszewskich ksiąg miejskich. Dalej, w odrębnych podrozdziałach, Autorka zajęła się sprawami funkcjonowania rodziny mieszczańskiej w Pleszewie (małżeństwo, potomstwo, stanowisko i rola kobiet w życiu prywatnym i zawodowym, rozrywki), a także poczuciem odrębności mieszczan. Końcowa część rozprawy została przeznaczona na przedstawienie dziejów i majątku miejscowej parafii w XVI w., historii i wyposażenia pleszewskiej fary i kościoła na terenie przedmieścia, a także pobożności mieszczan i recepcji tu luteranizmu.

Uzupełnieniem i dobrą ilustracją tych rozważań są załączone do pracy – oparte na zachowanych archiwaliach i źródłach drukowanych – bardzo cenne aneksy, w których opracowanie Doktorantka musiała włożyć wiele wysiłku. Składają się na nie wykazy właścicieli i burgrabiów Pleszewa z lat 1520-1600, burmistrzów i rajców oraz – oddzielnie – wójtów i ławników z tego samego okresu, a także 3 różne, ułożone według odrębnych kryteriów, wykazy mieszkańców miasta i jego przedmieść.

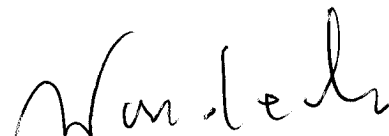
W tym miejscu mogę już stwierdzić, że przedłożona do recenzji rozprawa pod względem formalnym jest bez zarzutu, wykazuje dojrzałość metodyczną jej Autorki oraz – co chciałbym jeszcze raz podkreślić – znakomite wykorzystanie w niej źródeł, a także rozległe odczytanie w literaturze. W pracy widać też ogromny wysiłek włożony podczas kwerendy, dostrzegalny zarówno w trakcie lektury tekstu, jak i analizy tabel. W uzyskanym przez

Doktorantkę obrazie Pleszewa jest sporo rzeczy nowych, co powoduje że piszący te słowa sugeruje, żeby rozważyć możliwość opublikowania jej – jednak w nieco poprawionej formie – drukiem.

Mimo tej generalnie bardzo pozytywnej oceny w rozprawie występują niekiedy małe potknięcia językowe i warsztatowe. Tekst rozważań nie zawsze też jest do końca klarowny. Zdarzają się w nim pewne błędy stylistyczne i nie tylko. Są drobne niekonsekwencje w prowadzeniu narracji, np. rozważania ze s. 214-215 o piwowarstwie włączyć należy raczej do części poświęconej rzemiosłu. Podobnie jest z kilkoma innymi problemami. Również niektóre frazy, jak np.: ... wymagana była obecność wójta sądowego, czyli podwójciego (łac. viceadvocatus) (s. 113); ... czyli najbogatsi rzemieślnicy tworzący patrycjat (s. 139); ... z resztą zamiast zresztą (s. 205) itp. wymagają przed oddaniem maszynopisu do druku korekty.

Pomimo tych uwag, a raczej propozycji poprawek, chciałbym podkreślić raz jeszcze, że wyniki badań Doktorantki ze względu na szerokie spektrum wykorzystanych przez Nią źródeł oraz zastosowane metody ich analizy i interpretacji zdecydowanie poszerzają dotychczasową wiedzę o dziejach Pleszewa i jego mieszkańców w XVI w. Dlatego stwierdzam z pełnym przekonaniem, że praca mgr Mileny Stępnia-Lis w pełni spełnia warunki stawiane przez ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, art. 187 ust. 1-3 rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Toruń, dnia 10 lipca 2024 r.

(Prof. dr hab. Janusz Tandecki)

